КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Лещенко Лілія Юріївна

УДК 930.85(4)+008(4)

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

17.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв. Міністерство культури і мистецтв України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Новохатько Леонід Михайлович,
заступник Міністра культури і мистецтв України
(Міністерство культури і мистецтв України).

Офіційний опонент: кандидат історичних і доктор філософських наук,
Павленко Юрій Віталійович,
головний науковий співробітник відділу глобальних проблем світової цивілізації Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Офіційний опонент: кандидат історичних наук,
Мартинов Андрій Юрійович,
старший науковий співробітник відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України.

Провідна установа: Харківська державна академія культури,
кафедра теорії та історії культури

Захист відбудеться 30.05.2003р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

Автореферат розісланий 30.04.2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради В.В. Загуменна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Культурно-історичний розвиток супроводжується виникненням проблем, які відіграють вирішальну роль у формуванні світоглядних установок, ідеалів, ціннісних орієнтацій. Ці проблеми визначають мотиви поведінки як окремих людей, так і різних соціальних груп, а тому вимагають спрямування серйозних зусиль на їх розв'язання чи, принаймні, суспільне усвідомлення. До числа цих проблем належить і проблема раціональності. Кожна епоха ставить її по-своєму і намагається розв'язати і осмислити у відповідності з наявними теоретичними підходами.

Феномен раціональності у вітчизняній історичній науці не піддавався спеціальному теоретичному вивченню, оскільки його було прийнято відносити до розряду філософських проблем. Відсутні і спроби його системного дослідження з розглядом передумов становлення і розвитку, а також аналізу особливостей функціонування в межах певних культурно-історичних епох.

Як універсальне явище, що є глибинною характеристикою людського мислення і культури, раціональність поширюється на всі види людської діяльності і тому потребує комплексного, міждисциплінарного вивчення в діапазоні від історії і теорії культури, естетики, соціології, психології, етнографії до економіки і семіотики. Всебічний і ґрунтовний аналіз цього явища дозволяє глибше зрозуміти природу раціональності, її соціокультурну обумовленість, з'ясувати причини її мінливості, виявити тенденції, що домінують у її розвитку.

До початку XX ст. раціональність не була окремим предметом наукового дослідження. Це до певної міри обумовлено досить поширеним уявленням про раціональність, яке пов'язує її з розумом, тобто з мислительною діяльністю людини. І лише праці В. Дільтея, М. Вебера, Е. Гуссерля, Г.Ріккерта, Е. Трьольча, К.Ясперса поклали початок розгляду раціональності як смислоутворюючого принципу людської діяльності, що визначає людину в її відносинах із природою, суспільством і самою собою. Цим було задано проблемне поле теоретичного дослідження раціональності. Проблема кризи раціональності в контексті розвитку європейської культури вперше піднята Е. Гуссерлем. Причину цієї кризи він вбачає у втраті віри в розум, який мислився не як інструмент пізнання, а як глибинна сутність людини.

Подальша розробка раціональності відбувалася в ракурсі осмислення її як наукової раціональності (К.Поппер, Т.Кун, І Лакатос, П.Фейєрбенд, С.Тулін та ін.), що сприяло перетворенню її в подальшому на окрему предметну сферу філософського дослідження.

Європейська раціональність не є раз і назавжди визначеною даністю, являючи собою історично плинну, мінливу, рухому категорію. Ця мінливість, втілена в певних культурно-історичних формах її буття, може бути виявлена у предметному полі історії культури.

Важливість дослідження історико-культурного аспекту становлення і розвитку європейської раціональності обумовлена і тим інтересом, який викликають сьогодні питання історії і теорії культури в контексті процесів українського національного відродження. Формування сучасної глобальної системи вимагає вироблення відповідної ґрунтовної концепції, що забезпечила б оптимальні умови входження України у світовий цивілізаційний простір, тому особливої актуальності набуває поглиблене і всебічне дослідження проблеми цивілізаційної ідентичності. Ця остання визначається комплексом соціокультурних факторів, до числа яких входить і раціональність.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами. Робота виконана в руслі державних комплексних програм Міністерства культури і мистецтв України ("Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури", прийнятої постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.97 р. № 657, і "Розвиток української культури на 1999 – 2005 рр." від 1998р.) і у відповідності з планами наукових досліджень кафедри теорії та історії культури ("Культурні процеси в суверенній Україні",

“Інтеграція України в світовий культурний простір”) Київського національного університету культури і мистецтв.

Мета дослідження полягає у з’ясуванні сутнісних особливостей європейської раціональності як історико-культурного феномена, що сформувався в процесі історичного розвитку як результат взаємодії різних видів і форм раціональності на ґрунті європейської культури.

Об'єкт дослідження – європейська раціональність як історико-культурне явище.

Предмет дослідження – культурно-історичний контекст становлення європейської раціональності, соціокультурні механізми її суспільного функціонування.

Завдання дослідження:

- розглянути джерельну базу з означеної проблеми;
- узагальнити основні теоретичні підходи і простежити еволюцію осмислення феномена раціональності;
- виявити і охарактеризувати культурно-історичні форми буття європейської раціональності;
- проаналізувати суперечності європейської раціональності і виявити особливості її суспільного функціонування у ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з початку XIX до кінця ХХ ст., оскільки саме в цей час відбувається оформлення європейської раціональності в самостійний соціокультурний феномен.

Наукова новизна роботи полягає в:

- розширенні предметного поля дослідження феномена раціональності;
- уточненні понять „раціональність” та „історична раціональність” у контексті означеної проблеми;
- розгляді напрямів вивчення даного питання, а також переосмисленні цього явища під кутом зору тенденції до глобалізації;
- визначенні структури і форм історичного буття раціональності;
- виявленні взаємозв’язку між раціональністю і духовністю;
- введенні в науковий обіг поняття „європейська раціональність”.

Джерельна база дослідження включає праці видатних мислителів минулих століть (Платон, Арістотель, Августин Блаженний, Фома Аквінський, Г. Сковорода, В. Гумбольдт та ін.), істориків, філософів, соціологів, мистецтвознавців ХХ ст. (В. Дільтей, М.Вебер, Е.Трьольч, М. Блок, Ф. Бродель, Р Коллінвуд, К Ясперс, К Поппер та ін.). Значна частина джерел – матеріали, присвячені окремим історико-культурологічним, соціологічним, філософським аспектам становлення європейської раціональності, опубліковані в іншомовних та українських виданнях і статтях в наукових збірниках.

Форми історичного буття європейської раціональності, її ціннісні орієнтири та ідеали розглядаються на матеріалі історичної, культурологічної, філософської, соціологічної літератури. Окрему групу джерел складають універсальні та спеціальні енциклопедії, словники і довідники з досліджуваної проблематики, а також література мемуарного характеру – спогади видатних мислителів, діячів науки і культури.

Теоретико-методологічні засади дослідження. У відповідності з поставленими завданнями в ході дослідження автор спирався на загальнонаукові методи аналізу і синтезу як засіб виявлення концептуального фону тематизації європейської раціональності в процесі вивчення історичної, культурологічної, філософської, соціологічної, мистецтвознавчої, політичної літератури. Історико-порівняльний метод дозволив проаналізувати різні форми буття європейської раціональності і розглянути соціокультурну динаміку становлення раціональності в просторово-часових координатах певної культурно-історичної епохи. Феноменологічний метод дав можливість глибше осягнути сутність європейської раціональності як історико-культурного феномена. Системний і структурно-функціональний методи сприяли виявленню сутності європейської раціональності як динамічної системи.

Практичне значення отриманих у ході дослідження результатів полягає у введенні нової проблематики в історичну науку. Вони можуть бути використані при вивченні історії світової та української культури, культурології, історії і теорії культури, філософії, політології, окремих навчальних спецкурсів, а також при написанні монографій і підручників з історії культури істориками культури, культурологами. Теоретична концепція, розроблена в дисертації, розширює предметне поле історії і теорії культури, теоретичної і прикладної культурології за рахунок можливості підійти до розгляду культурно-історичного процесу в аспекті становлення раціональності.

Апробація результатів дослідження здійснена шляхом опублікування матеріалів, положень, висновків дисертації в наукових і науково-практичних виданнях, а також виступів на наукових і науково-практичних конференціях: Республіканській науково-практичній конференції „Кризове суспільство: політика, соціологія, соціальна психологія" (Запоріжжя, 1994р.); IV Міжнародній науково-теоретичній конференції „Людина: дух, душа, тіло" (Суми, 2000 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Філософські проблеми гуманітаризації вищої освіти" (Суми – Бердянськ, 2002 р.); науково-теоретичних конференціях, що відбувалися в Київському національному університеті культури і мистецтв (2000, 2001, 2002, 2003 рр.).

Матеріали дослідження використані при розробці авторських навчальних курсів "Раціональність у культурі модерну і постмодерну" і „Раціональність в історії європейської культури", експериментально перевірених і впроваджених у практику Київського національного університету культури і мистецтв.

Дисертація обговорена і схвалена на засіданні кафедри теорії та історії культури Київського національного університету культури і мистецтв.

Публікації: Основні теоретичні і практичні положення дослідження висвітлені в 5 (п'яти) фахових одноосібних публікаціях автора.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, його метою і завданнями і складається із вступу, двох розділів, висновків і списка використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 191 сторінка, в тому числі список використаних джерел (249 найменувань) – 21 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовуються актуальність проблеми, теоретична і практична значимість дисертаційного дослідження; розкривається його зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначаються об'єкт, предмет, завдання, методи дослідження; формулюються його мета і конкретні завдання; окреслюються хронологічні межі та джерельна база; розкривається наукова новизна роботи; подається інформація про апробацію результатів дослідження.

В першому розділі – "Європейська раціональність як культурно-історичний феномен" – наводиться історіографія проблеми, аналізуються наявні наукові джерела, розглядається концептуальний фон тематизації європейської раціональності, розробляється типологія основних підходів до її осмислення, виявляються соціокультурні детермінанти її становлення, характеризуються історико-культурні передумови проблематизації історичного розуму та раціональності в науці, аналізуються культурно-історичні форми її буття.

Термінологічно обґрунтовується поняття „раціональність", яке походить від латинського "ratio", семантично пов'язаного з дієсловами „рахувати" і „числити", і перебуває в семантичному зв'язку з давньогрецьким „λογος" („збирати", „пов'язувати").

Наголошується, що розгляд раціональності можливий лише в парі з її антиподом – ірраціональністю, які тісно пов'язані з категоріями раціонального та ірраціонального.

Розгляд історії питання дозволяє зробити висновок, що про раціональне розуміння людиною природи є підстави говорити вже у зв'язку з давньогрецькою культурною традицією, хоча сам термін „раціональне" (як загальна характеристика будь-яких осмислених висловлювань) набуває теоретичної ваги в XVII ст. Категорія ж ірраціонального як опозиція раціональному введена давньогрецькими математиками і тривалий час перебувала виключно у спеціальному математичному вжитку, здобувши загальнонауковий статус лише у XVIII ст.

В аспекті аналізу становлення історичної свідомості констатується, що історія як спосіб буття суб'єкта (окремої людини і людства в цілому) набула в науці XIX ст. того самого статусу, який мала природа як спосіб буття об'єкта в науці XVII – XVIII ст. Уже на кінець XIX ст. з очевидністю виявилась неспроможність класичного розуму, орієнтованого на пошук вічних основ людського буття, розв'язувати конкретні практичні питання в межах минущого, конкретного історичного часу. Альтернативою йому постає історичний розум, що розширює діапазон наукового аналізу до меж усього реального світу.

В руслі цього розуміння характеризуються особливості марксистської науково-дослідної програми, що задає предметне поле розгляду проблеми раціональності і визначає метод її дослідження (матеріалістична діалектика), засновану на пріоритетності практики.

Оцінка пізнавальної здатності історичного розуму і визначення ціннісних засад як основи осягнення сенсу пройденого людством історичного шляху постали основним завданням німецької школи історизму (М. Вебер, В. Дільтей, Г. Зіммель, Е. Трьольч, Г. Ріккерт) внаслідок констатації обмеженості пізнавальної здатності класичного розуму, неспроможного дати вичерпну історичну картину, що припускає поліваріантні її інтерпретації через призму життєвого світу особистості.

Як ключ до розуміння раціональності представниками німецької школи історизму розглядаються її програмні установки: пошук об'єктивної відмінності соціально-історичних наук від природничих і встановлення критеріїв їх розмежування; спроба замінити абстрактні узагальнення аналізом „суттєвих" історичних фактів; розуміння історії як продукту творчої діяльності в контексті історичного часу; жорстка дихотомія історії і природи на основі незаперечного визнання специфічності історичного процесу; індивідуальний характер продуктів людської культури, що є об'єктами історичного пізнання, на противагу повторюваній одноманітності природних об'єктів; доцільність людських вчинків з огляду на ціннісну перспективу як базовий принцип теорії цінностей; визначення в ролі об'єкта дослідження людини в культурно-історичній обумовленості її потреб. Оцінюється внесок у розуміння раціональності окремих представників школи. Наголошується, що історична раціональність виступає в її програмі як інструмент конструювання історичного світу в науках про дух.

Розглядається концепція раціональності М. Вебера, що започатковує соціологічний підхід до розробки проблеми. В її основі лежить розуміння цілераціональної дії як чітко формалізованої, спрямованої на пошук ефективних способів досягнення мети.

Аналізується осмислення Е. Трьольчем феномена європеїзму. В ході аналізу проблем історичного розуму вчений констатує світоглядну кризу, вихід з якої він бачить у поєднанні моральних цінностей з релігійними.

Характеризується феноменологічний підхід до осмислення раціональності, пов'язаний з ім'ям Е. Гуссерля. Вводячи у сферу раціональності поняття „життєвого світу", Е.Гуссерль першим стає на шлях осмислення безпосереднього духовного досвіду.

Як розвиток теоретичних засад марксизму в поєднанні з критикою основних положень теорії раціональності М.Вебера розглядається подальша розробка проблеми Д. Лукачем, який вбачає в раціональності універсалізований і ідеологізований ринково-буржуазний "розрахунок". Послідовна реалізація такого підходу оберталася запереченням раціональності "буржуазної" науки і проголошенням "нової раціональності" як основи "пролетарської" науки, в якій суб'єкт не протистоїть об'єкту, а творить його.

Особливість підходу істориків французької школи "Анналів" (М. Блок, Л.Февр, Ф. Бродель, Ж. ле Гофф, Ж.-П. Вернан, Ф. Фюре, Ж. Дюбі, Р. Мандру) полягає в тому, що вони розглядають проблему раціональності через осмислення ментальності як центру тяжіння історичного дослідження. Раціональність постає інваріантом, що, визначаючи предметно-практичну і пізнавальну діяльність людини, в той самий час виступає її онтологічно-гносеологічною основою.

Слід відзначити, що наявність спільної програми не виключає індивідуального бачення проблеми окремими представниками школи. Так, ментальність як загальний тип поведінки, властивий окремому індивіду і представникам певної соціальної групи, як розуміє її М. Блок, базується на баченні ними світу в цілому і свого місця в ньому. Л. Февр, виводячи з поняття "ментальність" поняття "ментальний інструментарій", включає раціональність у число категорій останнього як таку, що характеризує сприйняття, концептуалізацію і дію як засоби структуризації індивідуального і колективного досвіду. Ф. Бродель науково обґрунтовує положення про час як організовуючу силу історичного процесу, стверджуючи множинність часу. Він виокремлює в ньому три рівні: глибинний природний рівень великої часової тривалості; час господарчих кон'юнктур; дискретний час людського буття, політичної історії. Раціональність Ф.Бродель осмислює в межах великої часової тривалості, пов'язуючи її розвиток із хронологічно і географічно віддаленими одна від одної політичними подіями.

Простежується подальший шлях теоретичної розробки проблеми раціональності, що відбувалася в ракурсі осмислення її як наукової в межах логіки і методології науки (К.Поппер, Т.Кун, І.Лакатос, П.Фейєрбенд, С.Тулін та ін.). При цьому поняття наукової раціональності не зводиться лише до відповідності процесу відкриття, прирощування і обгрунтування знання певним ідеалам науковості (логічні процедури, норми, стандарти).

Більш детально аналізується внесок у дослідження К. Поппера, який, крім актуалізації проблеми раціональності в руслі розробки її дедуктивної моделі, піддав критичному аналізу методологічні принципи історицизму як теоретичного обґрунтування тоталітаристської ідеології "закритого" суспільства. Останнє послужило не лише основою для розмежування „закритої" і „відкритої" раціональності в науці, а й надало раціональності соціального виміру.

Зазначається, що паралельно з теоретичним осмисленням наукової раціональності робляться спроби доповнити її іншими, більш фундаментальними типами раціональності: раціональністю міфу, релігії, мистецтва, політики та ін. Перелічені типи раціональності мають своєю спільною ознакою структурованість, впорядкованість, своєрідну "логічність", тоді як генетична, змістова різниця між ними не піддається аналізу.

Продовженням критичного аналізу раціонального розуму (М.Хоркхаймер) є з'ясування історичних причин і виявлення антропологічних основ (імпульсивне прагнення людини до панування над природою) його домінування, доведення можливості загрози його тиранії – понятійної, ідеологічної, політичної.

Як основа концепції комунікативної раціональності розглядається "теорія комунікативної дії", розроблена Ю. Хабермасом. Комунікативна раціональність, на відміну від інструментальної, орієнтованої на досягнення певної мети (успіху), виступає показником індивідуальної здатності окремих суб'єктів процесу спілкування на основі дотримання визнаних норм логічної аргументації, універсальних етичних вимог досягти в ході вільної полеміки взаєморозуміння і згоди.

Позиція прихильника комунікативної теорії раціональності російського вченого В.С.Біблера полягає в тому, що в силу нездатності класичного розуму осягнути тотальну ірраціональність XX ст. постає необхідність його переорієнтації на ідею взаєморозуміння, де виняткового значення набуває етика. Діалогіка як основа діалогічної раціональності забезпечує взаєморозуміння, взаємоосмислення і взаємовизначення в ході діалогу різних суб'єктів комунікації.

Характеризується погляд на проблему К. Ясперса, який, осмислюючи особливості культурно-історичного процесу і виявляючи місце і значення людини в ньому, вважає за необхідне підкреслити нерозривність раціонального (розуму) та ірраціонального (екзистенції) як невід'ємних начал у людині і в історії. Раціональність, на думку Ясперса – це універсальне свідчення присутності божественної трансцендентності у світі особистості і запорука безперервності становлення історії.

Проблеми, перед якими постала європейська цивілізація у XX ст., актуалізували питання співвідношення міфу і раціональності. У зв'язку з цим французький етнолог Л. Леві-Брюль уперше порушує проблему специфічної логіки міфу, обумовленої основною

особливістю мислення первісної людини – містичною співпричетністю. Російський учений Я. Е. Голосовкер пов'язував особливості раціональності міфу з функціонуванням закону імагінації. Наявність „партитурного" мислення, логічний „бріколаж", дія механізму медіації служать обґрунтуванням раціональності міфу в дослідженні К. Леві-Строса, виконаному на основі методу структурного аналізу.

Являє інтерес точка зору К. Хюбнера, який приходить до висновку, що міф як первинна людська реальність, вихідна інваріантна форма досвіду і переживання світу є самостійним і повноцінним різновидом раціональності. Будь-яка раціональність, у тому числі й наукова, тільки тому й можлива, що сам міф є раціональним. Тобто раціональність є видовою ознакою людини, але виступає в історично і культурно відмінних формах.

Методологія структуралізму сприяла перетворенню феномена раціональності на "епіфеномен", знаково-символічний за своїм характером (Р.Барт).

Значення досліджень П. Бурдьє полягає в розширенні предметного поля вивчення раціональності, в якому співіснують різні підходи до осмислення цього феномена, в тому числі гендерні. Він вводить у науковий обіг поняття "*габітус"* (від лат. gabitus – „зовнішність") і припускає можливість вияву раціональності в тілесності.

Відзначається, що постмодерністські методологічні установки (деконструкція, децентрація, ризоматичність, алегорія) трансформуються в новий спосіб освоєння світу, культури, мистецтва як тексту і стають основою для розробки постнекласичної раціональності. Сприйняття світу як нескінченного і безмежного тексту, поза яким ніщо не існує, а все суще існує в межах тексту, визначається грою і контекстуальними інтерпретаціями, роблячи проблему раціональності дещо розмитою.

Розглядається осмислення раціональності М.К.Петровим, у культурологічній концепції якого вона виступає як соціокод. Культуротворче значення раціональності як соціокоду полягає у трансформації традиційних форм культури з метою створення нових, що неминуче супроводжується усвідомленням людиною своєї ролі і місця в цих процесах.

Окремо характеризується радянський період дослідження феномена раціональності, де він розглядався в межах марксистської теоретико-пізнавальної програми (П.В. Копнін, А.С. Богомолов, Н.С. Автономова, В.С. Біблер, П.П. Гайденко, І.Т. Касавін, С.Б. Кримський, М.В. Попович та ін.). Діапазон осмислення цієї проблеми охоплював протилежні полюси: від цілковитого прийняття її трактування в межах постпозитивістської концепції до повного заперечення. Вона вивчається переважно у світоглядному аспекті, в її співвідношенні з соціальною реальністю і суспільним пізнанням, а також у зв'язку з проблемою свободи.

Безсумнівним є наукове значення концепції класичної і некласичної раціональності, розробленої М.М. Мамардашвілі.

Досить широко і неоднолінійно розглядається проблема раціональності в сучасній російській науці. Так, Н.С. Автономова аналізує раціональність в історичній і теоретико-пізнавальній площині. Окрема увага приділяється проблемі раціональності позанаукових форм творчої діяльності.

Особливістю дослідження В.С. Швирьова є розгляд раціональності за такими її змістовими параметрами, як „відкритість" (здатність виходу за межі фіксованої системи координат і критичний рефлексивний аналіз вихідних передумов концептуальних систем, покладених в основу певної парадигми) і „закритість".

В.С. Стьопін простежує еволюцію різних типів наукової раціональності. Обґрунтованим бачиться висновок Н.С. Мудрагей про те, що ірраціональність не просто існує, а є самодостатньою як у бутті, так і в пізнанні. Ще один ракурс розгляду раціональності – як передумови і змісту модернізаційних і трансформаційних процесів у суспільстві – є предметом дослідження В.Г. Федотової. Має місце також осмислення раціональності як культурної реальності, що поєднує в собі методологічні та аксіологічні аспекти (В.Н. Порус, А.Л. Никифорова).

Проблема раціональності є предметом наукового інтересу українських дослідників. Аналізу піддаються, зокрема, роботи М.В.Поповича, С.Б.Кримського, В.В.Кизими, В.Захарченка, В.Пироженка.

Аналіз соціокультурних детермінант становлення і розвитку європейської раціональності дав можливість виявити культурно-історичні форми її буття. Першу форму раціональності можна визначити як природно-практичну, оскільки особливість архаїчного, міфологічного мислення полягає у високій мірі інтегрованості індивіда і природи. Міф має два змістові пласти: зовнішній (образно-символічний) і внутрішній (знаково-понятійний). У першому слово виступає символом, а у другому – знаком. У ролі символа слово є багатозначним, полісемічним і конкретним, здатним відтворити ситуацію чи предмет у всій повноті і цілісності. Архітектоніка міфу підпорядкована розгортанню у просторі тих смислів, що містяться у слові-символі. Слово-знак, навпаки, однозначне, точне, абстрактне, здатне відтворити лише окремі сторони ситуації, окрему якість предмета.

Подальший розвиток європейської раціональності відбувається в руслі формування логіко-понятійного мислення. При цьому значення слова-символа поступово втрачається, а роль слова-знака зростає. Міфологія намагається пояснити всю різноманітність Всесвіту, його походження і розвиток за допомогою єдиних першоджерел, уособлюваних світовими стихіями – водою, землею, повітрям, вогнем, яким надавалось сакрального змісту. Звільнення цих образів від сакральності в межах давньогрецької філософії можна вважати першим кроком у становленні європейської раціональності. Одночасно були задані її теоретичні параметри: ідея тотожності мислення і буття; ідея наявності у світі універсальних закономірностей; ідея можливості пізнання світового логоса на основі раціонального мислення. Логос започатковує новий соціокод культури, тип раціональності, що претендує на роль інтеграційної основи світу. Ейдетичний характер античного розуму виявляється в його націленості на космізацію світу, його впорядкування, трансформацію хаосу в космос, естетизацію світу. Практична ж раціональність як здатність удосконалення всіх сфер людської діяльності розвинулась на римському грунті і знайшла вияв у раціональній організації господарювання, чіткому економічному розрахунку його ефективності.

Обґрунтовується твердження, що вже в античності міститься інтенція подвійного сприйняття співвідношення культури і природи і, відповідно, двох підходів до осмислення раціональності. Перший підхід, характерний переважно для Давньої Греції, вбачає в розвитку культури органічне продовження природи, пізнання якої спрямоване на осягнення її краси і гармонії. В Давньому Римі раціональність розвивається в напрямі формування інтенції "підкорення" природи на основі її десакралізації.

На відміну від античності, орієнтованої на пізнання буття і оволодіння істиною, для Середньовіччя характерна переконаність у відкритості істини і в тому, що Біблія є єдиним джерелом знань. Це обумовлює містичну, ірраціональну орієнтованість розуму епохи Середньовіччя. Віра в Бога об'єднується з раціонально-дискурсивним знанням у цілісний сакрально-когнітивний комплекс навколо сакрального ядра, яке складають догмати християнської релігії. Логіко-понятійний апарат, успадкований новою культурою від античності, спрямовується на осягнення не космосу, а "оламу". Детермінантою розвитку культури, що визначає характер її головної внутрішньої суперечності, стає її розщеплення на духовну і світську. В ній присутній також дуалізм раціональності та ірраціональності, "чистого" і "нечистого", "священного" і "профанного".

Очевидним є рецептурний характер культури Середньовіччя, основою функціонування якої є рецепт. Він регламентує всі сфери діяльності людини і виступає специфічною характеристикою феномена раціональності. Раціональність осмислюється в контексті коментування і тлумачення тексту. Її герменевтична природа знаходить своє вираження у ставленні до світу як до школи, у вселенській універсалізації образів учительства і учнівства.

Європейську раціональність можна розглядати як цілісний складний системно-структурний феномен, що сформувався на кінець XIX ст. в процесі культурно-історичного розвитку як результат взаємодії антично-середземноморського і

західноєвропейського світів і поєднав у собі різноспрямовані сили, ідеї, що, перебуваючи в безперервній боротьбі між собою, надають європейській культурі глибини і життєвості.

В другому розділі дисертації – „Виміри європейської раціональності в історії XX ст." – європейська раціональність розглядається як система; аналізуються її атрибутивні характеристики, ціннісні орієнтири та ідеали, виявляються суперечності функціонування в культурно-історичному контексті XX ст.

Європейська раціональність як складна, динамічна система являє собою дворівневу модель, організація, самоорганізація та еволюція якої визначається двома групами факторів: внутрішніми, генетично обумовленими, і зовнішніми (впливом середовища). Генетичні фактори, що відповідають рівню моделювання, забезпечують часову стійкість системи. При відсутності тісного зв'язку з соціумом вони все ж більшою чи меншою мірою зазнають тиску з його боку. Діапазон цього впливу лежить між полюсами максимального сприяння реалізації генетично закладених можливостей і найжорсткішої деформації, здатної в крайньому її вираженні спричинити загибель системи.

Європейська раціональність характеризується пластичною соціальною оболонкою. Зміни в соціальній сфері (нові ціннісні орієнтири, норми і правила) мають своїм безпосереднім наслідком відповідні трансформації, що обумовлюють конкретно-історичне розуміння раціональності та особливості її суспільного функціонування на даному історичному відрізку.

Моделюючий рівень як малорухлива, консервативна сфера, що базується на стійкій генетичній пам'яті, складає ядро раціональності. Вона не має жорсткої опосередкованості соціумом і зазнає змін на основі соціального досвіду, що є критерієм апробованості тієї чи іншої інновації в умовах зміни соціокультурного середовища. Трансформації в цій сфері відбуваються з помітним часовим лагом.

Соціальна оболонка раціональності піддається осмисленню лише в межах відповідного суспільного контексту. Що ж до ядра раціональності, то воно не має тісного зв'язку з історичним часом.

Синтез ейдетичної раціональності з теологічною в епоху Ренесансу і подальший розвиток її в епоху Реформації та Просвітництва сформували в XIX ст. європейську раціональність як культурно-історичну цілісність з певною системою координат. Функціонуючи як смисложиттєві орієнтири, вони визначали її відтворення і динаміку. В гносеологічній раціональності як формі буття європейської раціональності світло розуму пронизує всі сфери людського буття при безумовному домінуванні думки, що впорядковує, пояснює, класифікує. Все, що не має чіткості, достовірності, виключається з поля зору, а чиста думка спрямовується на пошук першооснов буття. У свідомому житті не відводиться місця метафорі, символу, міфу; з нього видаляється все, що може належати до сфери сну або безумства. Неспростовним є припис очевидності, прозорості людських суджень про світ. Свідомість розглядається як єдиний, абсолютно унікальний текст історії, мислення, культури, буття. Досвід тілесності абсолютно виключається. Текст свідомості завжди виступає як знаково організований текст, мова розглядається як природжена і незмінна субстанція думки.

Цей тип раціональності виходив із розуміння науки як ідеалу раціональності, що відображає сутність об'єкта, і був пов'язаний з формуванням уявлення про всемогутність науки, переконаності в тому, що вона не має ніяких ні внутрішніх, ні зовнішніх перешкод у своєму розвитку. Таким еталоном раціональності виступають, зокрема, математика і природознавство. Структура цієї раціональності характеризується формально-логічною правильністю та емпіричною змістовністю. Безмежна віра в розум і науку як вище втілення розуму відкриває можливість беззастережного панування людини над природою. Поступово формується механістичне світобачення. Світ сприймається людиною як суто матеріалістичний, логізований, жорстко детермінований. Духовність і свобода втрачають значимість для індивіда. Сам же він набуває механістичних рис, перетворюючись на подобу технічного пристрою.

Найбільш значимими цінностями виступають: сприйняття людини як активної істоти в її протистоянні світові, вираженому в діяльності, спрямованій на його перетворення; розуміння самої діяльності як інноваційного процесу; сприйняття природи як своєрідної матеріально-ресурсної бази цієї діяльності; цінність активної самодіяльної особистості; інновації і технічний прогрес; наукова раціональність.

Наукову раціональність слід розуміти як атрибут наукових теорій і наукової діяльності як такої. В ній наявні два рівні. Перший пов'язаний з логікою мислення, необхідною в теоретичних побудовах. Другий має моральне забарвлення і базується на нормах і правилах, які регулюють поведінкові моменти у професійній діяльності науковців. У цьому сенсі наукова раціональність виступає як характеристика професійної поведінки вченого.

Наука як генетичне ядро європейської раціональності перетворилась на пріоритетну сферу. Її зв'язок з іншими структурними елементами здійснюється на основі безперервної взаємної кореляції. Система базисних ідей і цінностей наукової раціональності в межах першого і другого рівнів є її смисловим центром.

Розвиток науки забезпечується не лише соціокультурними і техніко-економічними умовами, наявними в суспільстві, але і її внутрішнім механізмом, що приводиться в дію необхідністю осягнення розумом законів, на основі яких функціонують і розвиваються об'єкти. Вона націлена на постійний приріст знання, накопичення нових знань, і в фундаментальній сфері орієнтована на відкриття нових предметних світів, що потенційно можуть стати об'єктами практичного освоєння. Така пізнавальна діяльність можлива лише за умови визнання пріоритетної цінності інновацій і прогресу.

Принцип раціональності послідовно реалізований у практиці функціонування соціокультурних механізмів у межах техногенної цивілізації. Ним визначається розвиток соціальних систем і інститутів. При цьому мірилом суспільного прогресу є економічне зростання, підвищення ефективності виробництва і розширення споживання. Людина і суспільство розглядаються в термінах і категоріях користі, інтересу, цілеспрямованої дії. Стрижньовою моделлю наукового дослідження виступає: раціональність мислення – цілераціональна дія – техногенне суспільство.

Орієнтація на інновацію обумовлює високу динамічність європейської науки. Це пов'язано, по-перше, з критичною оцінкою нею власних успіхів (на противагу консерватизму і догматизму релігії, не схильної до методологічної рефлексії, принаймні в період її домінування в добу Середньовіччя). По-друге, її кумулятивно-спадкоємний принцип розвитку (кумулятивність на емпіричному і спадкоємність – на теоретичному рівні), у відповідності з яким наступне знання базується на фундаменті попереднього, суттєво відрізняє її від мистецтва, що не передбачає врахування його попередніх досягнень.

Віра в розум як силу, здатну паралельно з пізнанням світу перебудувати соціальні відносини на розумних началах, змінюється поділом раціональності на раціональність знання, що ототожнюється з формально-логічною впорядкованістю, і раціональність дії, яка пов'язується із здатністю досягти успіху. Установка, у відповідності з якою наука визнається вищою культурною цінністю, поступається місцем констатації її неспроможності виконувати роль центральної ланки в системно-структурній моделі європейської раціональності.

Цей період ознаменований поворотом суспільного розвитку в напрямі, що може бути умовно означений як техніко-споживчий. Розвиток останнього був обумовлений розщепленням ціннісно-смислового ядра європейської раціональності на власне науку і техніку. Гносеологічна раціональність поступово трансформується в технократичну.

В основу технократичного дискурсу покладена науково-інженерна картина світу і переконаність у здатності людства розв'язувати за допомогою техніки основні цивілізаційні завдання, в тому числі й ті, що породжені останньою. В його межах під відповідним кутом зору розглядаються всі сфери людської діяльності: наука, технічна творчість, виробництво, освіта, владні структури. Наука виступає як безпосередня продуктивна сила, здатна дати людині владу над природою. Інженерна думка спрямована на розробку технічних проектів. Освіта сприймається як сфера підготовки фахівців для потреб виробництва. Саме ж

виробництво є втіленням технічної могутності суспільства. Призначення влади полягає в підтримці технічного розвитку. Техніка при цьому мислиться виключно як благо для людини.

Технічно орієнтована свідомість в ідеологічному аспекті реалізовується шляхом сприйняття ідей прогресу і загальної стандартизації. Вона містить установку на безперервне зростання і його прискорення, блокуючи будь-які вияви мислення, здатні стати на перешкоді цій технічній реальності, аж до відмови від морального судження. При цьому раціональні аргументи розуму з легкістю переорієнтовуються в потрібному напрямі.

Якщо на початку XX ст. стає очевидною обмеженість гносеологічної раціональності, руйнується уявлення про дійсність як раціонально впорядковану систему буття, що супроводжується втратою віри в науку, в її здатність внести у світоустрій гармонію і порядок, то в кінці XX ст. постає питання про дискредитацію суверенного розуму. Оголосивши себе абсолютним, вимагаючи від усього сущого доказів на користь існування останнього, розум сам стає об’єктом всеосяжної критики з позицій цілісного підходу до дійсності і тому змушений доводити своє право на існування, легітимізувати себе. Наукова, технічна раціональність як втілення технократично орієнтованого розуму, націленого на досягнення максимальної ефективності, виявилася внутрішньо недосконалою. Ця визначальна контроверза раціональності безперервно провокує трансформацію раціональності в ірраціональність. Постає проблема „ірраціональності” науки як цілком закономірний наслідок її відходу від ідеалу технократичної раціональності, поступової втрати нею об'єктивності у зв’язку з необхідністю оперування логікою ймовірності. Гіпотези, які висуваються в галузі космології і в суміжних з нею розділах фізики, набувають характеру нових міфів через неможливість їх дослідної перевірки та верифікації. Звернення до ймовірнісного мислення суттєво змінює бачення світу. Усвідомлення того, що цілісна дійсність немовби відсутня взагалі, що реальність та істина можуть мати множинне вираження, являє складність для теоретичного осмислення і майже не піддається розумінню на рівні буденної свідомості.

Формується реальність, у якій втрачає сенс здатність людини розрізняти протилежності і невизначеність, нестійкість, спонтанність, незворотність, хаос стають визначальними її характеристиками. Саме звідси бере початок криза ідентифікації особи, „втраченість” розуму, хаотичний стан душі („криза легітимності”). Втрачена сама „ідея прогресивного розвитку раціональності і свободи”, яка свого часу допомогла осмислити реальність, легітимізувати світ і перебування в ньому людини. Філософія, релігія, наука і мистецтво виявились нездатними дати відповідь на докорінні питання людського буття. В мистецтві і літературі знайшла відображення розірваність свідомості людини, в якій втрачає сенс поняття об'єктивної і незалежної реальності. Постає необхідність перегляду європейської раціональності, що призводить до спроб створення на основі особливої онтології суб'єктивності її нових парадигм. Однак, не вказавши шляху до розв’язання проблеми „втраченості” людини, це породжує проблему „втраченості” реальності. Сучасною наукою, з одного боку, ставиться під сумнів одвічна двоїстість людської свідомості, а з іншого, піднімається питання про метасвідомість, про трансіндивідуальну, неперсоналізовану свідомість, що є свідченням багатоманітності нашого буття і багатовимірності людської свідомості, вимагаючи осмислення ймовірнісного начала буття. Тому принципово нова постнекласична раціональність покликана відтворити „духовний універсум концентричними системами і з'єднати мистецтво з магічною силою, яка властива формулюванням точних наук”. Для цього необхідно перебороти протистояння раціональності та ірраціональності як таких теоретичних установок, що визначають спосіб мислення, загальні концептуальні структури і теоретичний інструментарій. Досягнення єдності і гармонії, завершеності і досконалості, подолання дуалізму світу, уособлюваного співіснуванням у ньому природи і культури, стало можливим у межах постнекласичного розуміння раціональності.

Подальший стійкий розвиток суспільства можливий лише на основі соціокультурного коригування техніко-економічних принципів і способів розв’язання проблем. У наш час суспільство освоює все нові важелі впливу на хід свого подальшого розвитку. Воно зміщує

акцент на диверсифікацію виробничих, соціальних, політичних структур, культурних установок і ціннісних орієнтацій, суспільний плюралізм.

Звернення суспільства до етичних, естетичних, релігійних цінностей являє собою спробу подолання однобічності технократичної раціональності і недосконалості її критеріїв. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство має поєднати чи принаймні наблизити один до одного надто віддалені полюси раціональності, якими є ціннісна раціональність і цільова раціональність. Їх зближення можливе з огляду не на взаємодоповнюваність чи розмежування сфер функціонування, а на взаємодію і взаємозабезпечення один одного.

Однак нові технології вступають у суперечність із старими організаційними структурами, що вимагає нових форм організації людської діяльності і спричиняє перебудову самої структури суспільства, змінює відносини між соціальними групами.

Формується нове бачення природного середовища, яке починає розглядатися не як конгломерат якісно специфічних об'єктів, а як цілісний живий організм, перетворення якого людина може здійснювати лише в певних, чітко означених межах. Порушення цих меж призводить до зміни системи, її переходу в якісно інший стан, що може викликати зворотній рух у напрямі її спрощення і спричинитись до зникнення багатьох біогеоценозів і навіть загибелі людства.

Постнекласичний тип мислення недостатньою мірою відповідає потребам поступального розвитку людства, виявившись безпорадним перед необхідністю розв’язання глобальних проблем сучасності. Це актуалізує питання про зміну парадигми наукового пізнання реальності і про нові виміри раціональності.

Проникнення інформаційно-комп’ютерних технологій в усі сфери функціонування суспільства, в індивідуальну і суспільну свідомість обумовлює принципову зміну самого механізму не лише індивідуального, а й суспільного світосприйняття. Зміщення акценту з вербального сприйняття на рецепцію зорових образів означає перехід від логічного до образного типу мислення, пов’язаного з чуттєвою сферою, від логіко-аналітичного до образно-синтетичного мислення. Тим самим активізується вплив на підсвідомість, що спричиняє докорінну зміну ціннісних орієнтирів і поведінкових установок.

Фізичне виживання, уникнення антропогенної кризи і тотальної екологічної катастрофи потребує переосмислення самої сутності раціональності як продукту розвитку європейської культури, подолання однобічності техноцентричного уявлення про раціональність шляхом звернення до етичних, естетичних, релігійних та інших цінностей духовного порядку. Утвердження останніх може призвести до формування нової, духовно високої людини – Homo axios (А. Печчеї). Попри всю, здавалося б, утопічність цієї ідеї така аксі-революція є єдиною можливістю виживання людства.

Водночас глобалізація є найскладнішим викликом людству упродовж усієї його історії, так чи інакше пов’язаним з раціональністю. Загрози, які несе в собі глобалізація, людство здатне перебороти шляхом оволодіння політичними, економічними, соціокультурними механізмами їх регулювання. Потреба в раціональному управлінні глобальними процесами на змістово новому рівні і підводить до необхідності аналізу європейської раціональності як першопричини глобалізаційних процесів і джерела їх суперечливості.

Фрагментарність, маргінальність, "мозаїчність" (А. Молль) постнекласичного типу мислення не могли не позначитись і на долі раціональності цієї епохи, що підтверджується історичною зміною її парадигм. Поняття "невизначеність" стало пристосовним до характеристики глибинних основ матеріального буття. Хаотичність, а звідси – ірраціональність, непізнаваність, абсурдність останнього, руйнування зв'язків людини із світом стали домінантною ідеєю європейської культури, що здобуло своє втілення в сюрреалізмі, абстракціонізмі, експресіонізмі, абсурдизмі. Навіть реалізм втрачає характерне для класичного мистецтва прагнення до осягнення буття в його цілісності, потребу у виявлені всеохопних зв'язків між людиною і природою, натурою і культурою, особистістю і суспільством.

Здійснене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. У XX ст. раціональність як цілісне універсальне явище, що є глибинною властивістю людського мислення і змістовою характеристикою європейської культури, поширюється на всі види людської діяльності. Це обумовлює необхідність її комплексного міждисциплінарного вивчення в діапазоні від історії і теорії культури, соціології, філософії до економіки і політології.
2. На основі аналізу наявних наукових джерел в аспекті розгляду еволюції теоретичних підходів до осмислення феномена раціональності здійснено систематизацію наявних у науці напрямів його вивчення, що дозволяє простежити шлях трансформації наукової раціональності в історичну. Розглянуто концептуальний фон тематизації європейської раціональності як історико-культурного явища.
3. Обґрунтована доцільність введення в науковий обіг поняття „європейська раціональність" для означення складного системно-структурного феномена, який сформувався на кінець XIX ст. в процесі культурно-історичного розвитку як результат взаємодії антично-середземноморського і західноєвропейського світів і поєднав у собі різноспрямовані сили, ідеї, що, перебуваючи в безперервній боротьбі між собою, надають європейській культурі глибини і життєвості.
4. Європейська раціональність представлена у вигляді дворівневої моделі, організація і розвиток якої визначаються двома групами факторів: внутрішніми, генетично обумовленими, і зовнішніми (впливом середовища).
5. Дослідження культурно-історичного контексту становлення європейської раціональності дало змогу виявити культурно-історичні форми її буття: ейдетичну, онтологічну, гносеологічну, технократичну.
6. Світоглядно-наукові трансформації внаслідок змін у соціальній сфері розглядаються як фактор, що визначає конкретно-історичне розуміння раціональності та особливості її суспільного функціонування в кожний історичний період.
7. Шлях до подолання однобічності технократичної раціональності вбачається у зверненні до етичних, естетичних, релігійних та інших цінностей духовного порядку, утвердження яких може привести до формування нової, духовно високої людини – Homo axios – і дозволить уникнути негативних наслідків глобалізаційних процесів.

Основний зміст дисертації відображено в п'яти одноосібних друкованих публікаціях:

1. Раціональність та ідея Європи: проблеми соціокультурного осмислення //Питання культурології. Міжвід. зб. наук. ст. – К., 1994. – Вип.13. – С. 90-102.
2. Раціональність в культурі античності: від магії слова до мистецтва аргументації. //Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки КНУКіМ. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 89-95.
3. Раціональність та ірраціональність у культурі Середньовіччя. //Питання культурології. Міжвід. зб. наук. ст. – К., 2001. – Вип. 17. – С. 37-48.
4. Раціональність у системі цінностей Стародавнього Риму //Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки КНУКіМ. – К., 2002. – Вип. 3. – С. 53-57.
5. Міф і начала раціональності //Питання культурології. Міжвід. зб. наук. ст.– К., 2002. – Вип. 18. – С. 22-29.

АНОТАЦІЯ

Лещенко Л.Ю. Культурно-історичний контекст становлення європейської раціональності. –Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 17.00.01. – теорія та історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2003р.

Дисертація присвячена аналізу культурно-історичного контексту становлення європейської раціональності як складного системно-структурного феномена. Характеризується концептуальний фон тематизації європейської раціональності, розробляється типологія основних підходів до її осмислення, виявляються соціокультурні детермінанти її становлення, аналізуються культурно-історичні форми буття (ейдетична, теологічна, гносеологічна, технократична).

Європейська раціональність, що є складною, динамічною системою, розглядається як дворівнева модель, організація, самоорганізація та еволюція якої визначається двома групами факторів: внутрішніми, генетично обумовленими, і зовнішніми (впливом середовища).

Зміни в соціальній сфері (нові ціннісні орієнтири, норми і правила) мають своїм безпосереднім наслідком відповідні трансформації, що обумовлюють конкретно-історичне розуміння раціональності та особливості її суспільного функціонування на даному історичному відрізку.

Ключові слова: раціональність, наукова раціональність, феномен європейської раціональності, історичні форми буття європейської раціональності – ейдетична, теологічна, гносеологічна, технократична.

АННОТАЦИЯ

Лещенко Л. Ю. Культурно-исторический аспект становления европейской рациональности. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 17.00.01. – Теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств. – Киев, 2003г.

Диссертация посвящена исследованию проблемы становления рациональности как явления специфически европейского, обусловленного историческим развитием научной и философской мысли и имеющего своим источником мифологическое мышление, восходящее к античной цивилизации. В нем отчетливо прослеживаются два мощных культурных пласта: древнегреческий и исторически более поздний – западноевропейский.

Рассматривается концептуальный фон тематизации европейской рациональности, разрабатывается типология основных подходов к её осмыслению. На основе анализа социокультурных детерминант становления и развития европейской рациональности выявляются культурно-исторические формы её бытия.

Исходя из современного уровня научного понимания рассматриваемого феномена терминологически обосновывается понятие “рациональность” с учетом его современных интерпретаций.

Рассмотрение истории вопроса позволяет сделать вывод, что о рациональном понимании человеком природы есть основание говорить уже в связи с древнегреческой культурной традицией, хотя сам термин “рациональное” (как общая характеристика любых осознанных высказываний) приобретает теоретический вес в XVII ст., когда познавательная проблематика получает самостоятельное значение, выдвигаясь на передний план.

Понимание проблемы углубляет анализ оппозиционной рациональному категории иррационального, восходящей также к античному мышлению и первоначально бытовавшей в узкоспециальном математическом употреблении, приобретя научное значение только в XVIII ст. благодаря немецкой классической философии.

Генеалогически европейская рациональность восходит к мифологии, на чём основывается вывод современной науки о рациональности мифа как источнике рационального мышления. Особую актуальность вопрос соотношения мифа и рациональности приобретает в связи с проблемами, перед которыми поставил европейскую цивилизацию бурный XX век.

В работе выясняются исторические причины и антропологические основы доминирования рационального разума, таящего в себе угрозу его понятийной, идеологической, политической тирании.

Развитие европейской рациональности рассматривается в русле формирования логико-понятийного мышления, в связи с чем значение слова-символа постепенно утрачивается, а роль знака-символа возрастает. Точкой отсчёта в становлении европейской рациональности можно считать освобождение от сакральности образов мировых стихий – воды, земли, воздуха, огня – в пределах древнегреческой философии, сопровождаемое установлением её теоретических параметров.

Интенция двоякого восприятия соотношения культуры и природы и, соответственно, двух подходов к осмыслению рациональности содержится уже в античности. Их практическим воплощением стали два культурных мира: Древняя Греция и Древний Рим.

Развитие рациональности рассматривается в соотнесении с конкретными социокультурными условиями разных исторических эпох. Изменения в социальной сфере (новые ценностные ориентиры, нормы и правила) имеют своим прямым следствием соответствующие трансформации, обуславливающие конкретно-историческое понимание рациональности и особенности её общественного функционирования на данном историческом отрезке. В связи с этим европейская рациональность как сложная, динамическая система рассматривается в качестве двухуровневой модели, организация и развитие которой определяется внутренними, генетически обусловленными, и внешними (воздействие среды) факторами.

Вводится в научный обиход термин “европейская рациональность”, трактуемый как целостный сложный системно-культурный феномен, сформировавшийся к концу XIX ст. в процессе культурно-исторического развития как результат взаимодействия антично-средиземноморского и западноевропейского миров и соединивший в себе разнонаправленные силы, идеи, которые, пребывая в непрерывной борьбе между собой, обуславливают глубину и жизненность европейской культуры.

Ключевые слова: рациональность, научная рациональность, европейская рациональность, феномен европейской рациональности, исторические формы бытия европейской рациональности – эйдетическая, теологическая, гносеологическая, технократическая.

ANNOTATION

Leschenko Liliya Yu. The cultural and historical context for the European rationality coming into being. The manuscript.

Thesis on competing a scientific degree of the candidate of historical sciences, speciality 17.00.01 – Theory and History of Culture, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2003.

The thesis is devoted to the analysis of the cultural and historical context for the European rationality coming into being as a complex system and structural phenomenon. The conceptual background for the European rationality topicality has been characterized, the typology of main approaches for its comprehension has been worked out; the social and cultural determinants of its coming into being have been defined, cultural and historical forms of existence (eidetic, theological, gnoseological, technocratic) have been analyzed.

The European rationality, which is a complicated, dynamic system, has been considered as two-level model, which organization, self-organization and evolution are predetermined by two groups of factors: inner (genetically caused) and outer (environmental influence).

Social sphere changes (new value references, norms, and regulations) have got as its secundum corresponding transformations, which predetermine concrete historical understanding of the rationality, and peculiarities of its social functioning within the given historical space.

Key words: rationality, scientific rationality, the phenomenon of the European rationality, historical forms of the European rationality existence – eidetic, theological, gnoseological, technocratic.